

Piaristák a szabadságharcban

GÁL ISTVÁN

1913-ban született Füzesabonyban. 1931-ben lépett be a piarista rendbe, 1938-ban szentelték pappá. Nyugdíjba vonulásáig a budapesti piarista gimnázium történelem tanára volt. Tanulmányát a gimnázium 1948. évi évkönyvébe írta.

A 18. század végén a francia forradalom hatására Európa népei föleszméltek, s a saját nemzeti nyelvük diadalát, nemzeti műveltségük és államterületük kiépítését tűzték ki elérendő célként maguk elé. A nemzeti létért vívott küzdelemből a magyarság is kivette a részét. A harc nem nagy reményekkel kecsegtethetett, mert kulturális, társadalmi és gazdasági elmaradottság, egyre inkább öntudatosodó nemzetiségeink stb. jellemezték azt a kort, amelyben megindult a magyar reformmozgalom, s amely elvezette a magyarságot 1848. március 15-hez.

Ebbe a szellemi-lelki előkészítésbe a 18. század derekán korszerűsített piarista iskolák is bekapcsolódtak. Tanrendszerük tenge-lyébe a nemzeti nyelvet, a hazai történelmet s a reáltárgyakat állították.

Érthető, ha a lázas reformkor fizetett bécsi ágensei állandóan figyelték a piarista iskolák működését. I. Ferenc 1813. május 17-én kelt leiratában az udvari kancelláriával vizsgálatot indított a pesti piarista gimnázium ellen, mert ott hír szerint kizárólag magyar nyelven tanítottak, s feleletet kért, hogy ez szokásban van-e más piarista gimnáziumban is.¹ Ehhez hasonló vádakkal még többször kényszerítették védekezésre a piaristákat. A piarista szellem azonban a feljelentések, vádaskodások ellenére is a régi maradt, mert mélyen átéreztek azt, amit nagynevű rendtársuk, Dugonics András úgy fogalmazott meg 1783-ban, hogy „az országot legjobban lehet megtartani, ha a ruhát és nyelvet megtartják”.²

A reformországgyűléseken elért részletsikerek nem maradhattak hatástalanok a piaristákra sem. Ezt bizonyítja az a nagyarányú vizsgálat, amelyet V. Ferdinánd 1837. június 11-én kelt leirata értelmében a pesti gimnáziumra is kiterjesztettek. A vizsgálat oka Pest megye május 22-én tartott gyűlésén hozott határozata volt, aminek alapján gyűjtést indítottak a bebörtönzött Kossuth családja számára. A feljelentések szerint a pesti piarista gimnázium alsó osztályaiban tanító tanárok is részt vettek a gyűjtésben, adakozásra szólítván fel tanítványaikat.

A pesti piarista gimnázium ilyen magyar szellemben nevelt ifjúsága, amikor 1836-ban a király születésnapján az iskolában szokás szerint latin beszédet mondtak, még aznap beverte a rendfőnök ablakait.³ Ez a piarista szellem nevelte a márciusi nemzeti forradalom szellemi előkészítőit, a 19. századi magyarság váteszeit: Vörösmarty Mihályt, Bajza Józsefet, Czuczor Gergelyt, Katona

¹Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848*, 1926, Bp., 317.

²Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*, I. 86.

Híres piarista diákok

³Szekfű Gyula: *im: I.* 485.

Józsefet, Madách Imrét, Virág Benedeket s részben Petőfi Sándort is. Az ilyen piarista iskolákból kerültek ki: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Horváth Mihály, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár, Csányi László, Földváry Károly, Klapka György, Mednyánszky László br., Nagy-Sándor József, Perczel Mór, Török Ignác, Vasvári Pál, az 1848-as nemzeti kormány miniszterei, a reformkor vezető politikusai, a szabadságharc hős katonái, a nemzet vértanúi.

Kossuth egykori iskolájáról

A sátoraljaújhelyi piarista gimnázium egykori tanulója, a nemzet bálványa, Kossuth, 1844-ben írt önéletrajzában hálával gondolt vissza erre a piarista iskolára, amely a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméinek diadalrajutása előtt is az egyenlőség szellemében nevelte tanítványait, származásra és vallásra való tekintet nélkül: „Atyám vallásos ember volt — írja Kossuth —, de nem vakbuzgós, sem türelmetlen, tehát teljességgel nem akadt fel azon, hogyha Újhelyben akar iskoláztatni, a piaristákhoz kell járattnia. Én tehát hat évig az újhelyi piaristák gimnáziumának kopattam küszöbét; tanítóim szerettek, mert könnyen tanulva mind a hat éven át első eminens valék; s ha mondanám, hogy ott mégis keveset, vagy semmit sem tanultam, igazságtalan volnék, bár semmi reálist nem tanultam is. A humanisztikus irányú nevelés sajátágához tartozik, hogy szakemberré nem nevel, tehát úgyszólván semmi pozitív eredményét nem láthatjuk későbbi életünkben e szerint tett tanulmányainknak, de a lélek általánosan mégis fejlődik s bizonyos receptibilitással öntetik el az értelmi képesség, szélesebben, terjedtebben, mint az úgynevezett reális irányú nevelésnél.

Én azt gondoltam, szakembert reális irányú iskola nevel, sokoldalú, művelt férfiút a humanisztikus irányú s ez mint alap nem zárja ki amazt, mint felépítményt. Én az újhelyi kegyes szerzetesbeliek iskolájára hálával emlékezem.

⁴Gracza György:
Kossuth Lajos élete és működése, 1893, Bp., 7.

Sohasem vettem magam s nem vették szülőim észre, hogy vallás tekintetében vagy türelmetlenek, vagy térítgetők voltak volna; s én, szülőim, kivált igen vallásos anyám vezérlete alatt protestáns szellemirányú gyermek valék, bár oktatóim római szerzetesek.”⁴

Míg a nagy tanítványok a reformkorban irodalmi munkásságukkal, mások a politikai élet küzdőterén terjesztették a piarista iskola szellemi örökségét, előkészítették a 48-as vérmélküli forradalmat, és megteremtették a magyar nemzetállamot, a piaristák csendben dolgoztak, s nevelték az új nemzedéket, mely az elkövetkező megpróbáltatások napjaiban kiállt a nemzeti ügy védelmére. Az egykori „tót” rend lélekkben már a 18. század második felében megmagyarosodott; a nagyrészt nemzetiségi vidékekről toborzódott piarista renden belül a reformkorban és a 48-as nemzeti fellángolás korában tovább folyt ez a magyarosodási hullám.

A piaristák 48-ban

A magyar piaristaságnak a hazai társadalommal való szoros életközössége még hatásosabban nyilvánult meg a nemzeti forra-

dalom és a szabadságharc korában. Határtalan volt a nép lelkesedése, s e túlradó örömben osztozott vele a magyar piaristaság is; együtt ünnepeltek a néppel, szónokoltak, lelkesítettek. Horváth Pius veszprémi tanár a Nemzeti Újság 1848. május 30-i számában írt cikkében dicsőítette az alkotmányos szabadságot, melyet a közelmúltban vívott ki a nemzet. „A közel múlt és örökké emlékezetes napokban visszaküzdötte elrablott jogait, kivívta alkotmányos szabadságát a nemzet. Jognál, szabadságnál nincs szentebb valami...” — írta.

A veszprémi nemzetőrség zászlószentelési ünnepén, 1848. április 9-én Csákós Elek, a veszprémi piarista gimnázium tanára mutatta be a tábori szentmisét, s rendtársa, Horváth Pius mondta a szentbeszédet. Prédikációjában ünnepelte a márciusi eszmék diadalát, mely által felszabadult a nemzet a háromszázados elnyomás igája alól; ünnepelte a nemzeti zászlót, mely szabadon lengve arra int, hogyha a szükség úgy kívánja, nem szabad sajnálni a vért a szabadság, az egyenlőség és a testvériség védelmében. Ledől a válaszfal nemes és paraszt között, meg kell szűnnie a hidegségnek, a gyűlöletnek a vallásfelekezetek között is, mert testvérek vagyunk mindnyájan — hirdeti beszédében. „Most tehát nemzetünk megtartása, jövő boldogságunk és dicsőségünk forog kérdésben, mit eszközölni nekünk, most élő ivadéknak legszentebb hazafiúi tisztünk. Feleljünk Istenért! Feleljünk meg e díszes hivatásnak ifjú és öreg, szegény és gazdag, katolikus és nem katolikus, fogj kezet, hiú szenvedélyeidnek, kislelkű viszálykodásoknak ne áldozd fel honod javát, sőt életét...” Összefogást sürgetett, békére, rendre, testvéri összeforrásra, törvényes engedelmességre, személy- és vagyonbátorságra s a magánkötelességek teljesítésére szólított fel mindenkit a szent cél érdekében.⁵

Csákós Elekhez és Horváth Piushoz hasonlóan még sok piarista cserélte fel az iskola megszokott légkörét a hősi étellel. Az elsők között találjuk Markovich Antal nagybecskerei tanárt, akit már 1848. július 20-án kineveztek tábori lelkésznek a Mészáros Lázár hadügyminiszterrel elnevezett hadihajóra. A következő időkben Breinfolk Gusztáv szegedi, Chárusz László velencei, Deáky József sátoraljújhelyi, Horváth József lévai, Csery János debreceni és Schuliszta Ignác tatai tanárok önkéntes táborba szállása növelte a piarista tábori lelkészek számát.⁶

A tábori lelkészek sorában a legelső között tündöklük a magyar szabadsághősök dísze, rendjének büszkesége, a bátorlelkű, egyszerű piarista, Erdősi Imre.⁷ Erdősi (Poleszni) Imre 1814. november 4-én született Nyitrán, polgári családból. Iskoláit a nyitrai és a lévai piarista kollégiumban végezte. 1832. szeptember 2-án belépett a piarista rendbe, 1840. július 26-án szentelték áldozópappá. Tanári pályáját Selmecebányán kezdte meg. A függetlenségi harc elszenvedett kudarcai, a főváros eleste 1849 januárjában a Felvidékre sodorták Görgy visszavonulóban lévő felső-dunai hadtestét. A nyolcadik dandár, élén az angol származású Guyon

⁵Horváth Pius beszéde. Ramasetter Károly betűivel, 1848. Veszprém. (Bekötve Francsics naplójába).

⁶Kegyess. levéltár, Hiv. iratok. — Rendfőnöki levelezések.

Erdősi Imre

⁷Erdősi Imrére vonatkozó adatok: Primási levéltár. Cat. 22. Acta religiosorum; Kegyess. levéltár: Hiv. iratok, Rendf. levelezési napló 1848/49., Epist. nostrorum. For. 0-2.

Fasc. 22; Alleker Lajos:
*Erdősi Imre, a
 branyiszkói hős pap
 emlékezete*, 1894,
 Nyitra; Breit József:
*Magyarország 1848/49.
 évi függetlenségi
 harcának katonai
 története*, II. kiad.
 1929-30, Bp., I-III. k.:
 Görgey Arthur: *Életem
 és működésem
 Magyarországon az
 1848/49. években*, Ford.
 ld. Görgey István, 1911,
 Bp., I. k. 170-177.; ld.
 Görgey István: *1848 és
 1849-ből élmények és
 benyomások*, 1885, Bp.,
 195.; Vargyas Endre: *A
 magyar szabadságharc
 története 1848/49.*
 Gracza György: *Az
 1848/49-i magyar
 szabadságharc
 története*, IV., Bp., 63.;
 Magyar Állam 1890.
 febr. 18., Ország-Világ
 1884, 316.; Vasápmi
 Újság 1880, 138.;
 Közlöny 1849. márc.
 10.; Márczius
 Tizenötödike 23.;
 Magyar Hírlap 1850. 99.

Richárd ezredessel, Selmece került. Ekkor ismerte meg a kiváló katona Erdősit, s ekkor kezdődött közöttük az a mély és őszinte barátság, amely csak néhány nappal a világsi fegyverletétel után szakadt meg.

Erdősi 1849 szeptemberében a pozsonyi hadbíróshoz küldött védőiratában elmondotta, hogy mindig ellenállhatatlan vágy vonzotta a katona-lelkészi pályára. 1849. január 12-én, amikor Guyon vegyesajkú legénysége lelki gondozására a selmeci piaristáktól papot kért, a művelt, nyelveket tudó Erdősi önként jelentkezett.

Miután Tóth Lajos házfőnök biztosította arról, hogy hadi szolgálatai befejeztével visszatérhet a rendbe, Guyon seregével elhagyta Selmecebányát. Január 16-án kapta meg tábori lelkészi ki-nevezését, s igen hamar alkalma nyílt arra, hogy hazafiúi és papi önfeláldozókészségéről és személyes bátorságáról tanúságot tegyen. Részt vett a január 18-20-án vívott szomorú kimenetelű szélaknai csatákban; a szélaknai csata után Guyon dandára Besztercebányára, majd a Garam völgyén át a Hernád völgyébe vonult. A magyar csapatok további előnyomulását az ellenség kezén lévő branyiszkói szoros lehetetlenné tette. Éppen ezért Branyiszkó bevételének fontos szerepe volt Görgey haditervében; a fontos szoros bevételét Guyon hadosztályának osztotta ki.

A szoros elfoglalása emberfölötti feladatnak látszott. Az osztrákok a magaslatokon, kedvező állásokban várták a magyarok támadását. Az időjárás sem kedvezett a támadóknak. „Borzasztó idő vala. A jég fölé friss hó esett s így járhatatlan lett a hegyi út. Kavargós, csipős szél fújt...” A csata kimenetele válságosra fordult. Ebben a válságos pillanatban ugrott a honvédek elére Erdősi Imre. Magasra emelt keresztjével messze a csatárlánc előtt rohant a meredek hegynek. A csata zaját túlharsogta buzdító szava: „Utánam fiúk! Velünk az Isten!” Példája hatott, s honvédeink térdig érő hóban, dermesztő hidegben, minden erejüket megfeszítve követték papjukat. Erdősi kezében a kereszttel mindig az élen haladt. Időnként visszatekintett a fáradt honvédekre, s tovább buzdította a csüggedőket. „Utánam! Miénk lesz a győzelem!”

A honvédek megnyerték ezt a reménytelennek látszó csatát. Győzelmük egyike volt a szabadságharc legfényesebb és legfontosabb haditetteinek, mert a branyiszkói csata idején a lőcsei főhadiszálláson tartózkodó Görgey szerint a február 5-i ütközet kimenetele erre a kérdésre adott feleletet: lenni, vagy nem lenni? Éppen ezért „megfogható a kínos nyugtalanság — írja Görgey —, mellyel én Guyon jelentését percről-percre lestem”. Erdősi szerényen a 33. zászlóaljra hárította a dicsőséget. Bajtársai azonban benne látták a csata győztesét. Guyon is nyíltan hirdette, hogy a branyiszkói győzelmet Erdősinek köszönheti. Id. Görgey István sem fukarkodott az elismeréssel: „Buzdította a fiatal honvédeket egy derék katolikus pap, Erdősi Imre kegyesrendi áldozár, aki Selmecebányán mint tábori lelkész Guyon hadosztályához csatla-

kozott, a téli hadjárat kemény nélkülözéseiben velünk jókedvűen osztozott és itt Branyiszkónál, a sűrű golyózáporban a feszülettel bátor kezében ernyedetlenül segítette a támadó honvédekbe lelket önteni a maga lelkéből.”

Guyon dandára február 5-én Sirokáig üldözte a császáriakat. Erdősi a sirokai templomban Te Deumot tartott, s otthagya emlékül azt a vörös fenyőből készült feszületet, mellyel a branyiszkói győzelmet kivívta. Szepsin és Edelényen át Mezőkövesdre érkeztek, innen indultak a szerencsétlen kimenetelű kápolnai csatába. Február 27-én kissé megkésve érkeztek, de még így is derekasan kivették részüket a harcokból. Erdősi ebben a csatában is mindenütt ott volt, ahol a harcolóknak buzdításra, segítségre, a sebesülteknek vigaszra és ápolásra volt szüksége.

A tavaszi hadjáratok során még a nagysallói (ápr. 19.), majd az első komáromi csatában találkozunk Erdősivel. Ekkor már Guyon volt a komáromi várparancsnok, ugyanis ismételt kísérletezés után április 21-én az ellenség éberségét kijátszva, végre sikerült 60 huszárral bejutnia az ostromlott várba. Erdősinek is sikerült élete kockáztatásával, az ellenség gyűrűjén áttörve bejutnia a komáromi várba: vigasztalt, bátorított, sebesülteket ápolott, és maga is beállt a vár védői közé.

**Erdősi sorsa
Világos után**

A lugosi csata előtt néhány nappal a világosi fegyverletétel befejezte a magyarság tragédiáját. Paskievits már elküldte büszke jelentését a cárnak: „Magyarország felséged lába előtt fekszik”. Világos után is voltak még helyi jellegű csatározások, de ezek már nem változtathattak a helyzeten. Ennek a felismerése készítette Erdősi Imrét arra az elhatározásra, hogy elbúcsúzzék hős tábornokától, visszatérjen régi állomáshelyére, és beálljon az építő munkába.

Erdősi Debrecenen át Selmecre ment, hogy régi működési helyén ismét megkezdje nevelői munkáját. A rendbe való visszatérésnek nem volt akadálya, mert eltávozásakor szabályszerűen járt el. A tanítást mégsem kezdhette meg. Rendfőnöke, hogy az előre látható zaklatásoktól megkímélje, a szepesbélai plébániára helyezte. De mielőtt elfoglalta volna új állomáshelyét, megidézték a pesti katonai törvényszékre. 1849. november elején tehát Pestre ment, hogy a hadbírótság előtt feleljen a szabadságharcban való részvételéért. Mialatt december végéig a pesti piarista rendházban volt internálva, megindultak érdekében a mentési törekvések: a jóbarátok eredményes közbenjárásának köszönhetően Erdősinek sikerült elkerülnie a börtönt, ellentétben sok rendtársával.

1849. december végén rendi előjárói Nagykárolyba helyezték tanári működése folytatására. Itt kapta meg a hadbírótság felmentő ítéletét 1850. június 15-én. Az 1850-51 tanévben előbb a priviyei, majd a temesvári gimnáziumban, a következő két esztendőben a kolozsvári, ezután a nyitrai piarista gimnáziumban tanított. 1857-ben a váci noviciátusba helyezték promagiszternek, 1861-ben

pedig Kecskemétre nevezték ki házfőnöknek. 1878-ban, mint asszisztens Budapestre költözött, de 1888-ban betegségére való hivatkozással lemondott tisztségéről és szülővárosába, Nyitrára kérte áthelyezését. Itt élt nyugalomban, rendtársai és barátai szeretetétől körülvéve, 1890. február 9-én bekövetkezett haláláig.

Tanári pályáján a magyar, latin, német s a görög nyelv voltak kedvenc tantárgyai a szigorú, de jószívű tanárnak, aki még matematikai óráin is talált alkalmat arra, hogy a hazaszeretetről s a haza iránt való kötelességekről beszéljen tanítványainak. Iskolai munkáját s később a kecskeméti gazdaság vezetését is éppen olyan odaadással látta le, mint tábori lelkészi teendőit, s a rábízott ifjúsággal, majd matyó cselédeivel mindig olyan szeretettel bánt, mint egykor honvédeivel.

Amerre megfordult, mindenütt szerették benne a lelkiatyát, mert mindenkire volt közvetlen szava s örült, ha valakin segíthetett. Tisztelték benne a keresetlen beszédű, egyszerű megjelenésű, érző szívű embert, s csodálták benne Branyiszkó hőstét. Később, asszisztens korában, panaszkodott is a nagy népszerűség miatt: „Ha déli napi sétámat teszem a Váci utcán, mindenki rám mutat: ez a híres branyiszkói pap! És odaköszöngetnek... Ki is üznek ezzel régi, kedves sétahelyemről”. Erdősi nem akart rangot, vagyont, elismerést. Ezért, amikor Kecskemét polgársága, hogy megjutalmazza branyiszkói hőstettét, felajánlotta neki a városi plébániát, köszönettel háritotta el magától a megtisztelő ajánlatot. A kecskeméti küldöttségnek szeretettel magyarázgatta, hogy ő tanári pályára szentelte életét, és „úgy járnék lelkészi téren — mondotta —, mint hal a szárazon. Csak kínlódnék, mert nem elemantumom az, aztán meg, amit a hazáért tettem, azzal tartoztam, és soha nem várok, de nem is fogadok el érte jutalmat, mert akkor elveszne öntudatom érdeme, hogy azt tettem”.

Hazafias tanárok

Erdősivel a 19. század nagy, hazafias érzéstől fűtött piaristáinak egyike szállt sírba. 1848 tavaszának forradalmi láza ugyanis megérintette az egész piarista rendet. Azok, akik olyan éberrel figyelték a reformkor politikai lüktetését, természetesen nem maradhattak ki a nemzeti forradalom eredményeinek megvédéséből sem. Ebben a gondolatban azonos véleményen volt az egész rend, a rendfőnöktől a legfiatalabb novíciusig. A rendfőnök minden egyes esetben meg is adta a kért engedélyt a tábori lelkészi szolgálatra. Fegyveres katonai szolgálatra azonban a főlisztelt rendtagok közül senkit sem bocsáthatott el, mert ez ellenkezett az egyház álláspontjával. Ennek ellenére a piaristák közül is sokan akadtak, akik levetették reverendájukat, karddal, fegyverrel cserélték fel a tollat, s a csataterék zajával a tudományokkal töltekező, vidám ifjúság hancúrozásaitól hangos iskolát. Önként és önkényesen a honvédek közé álltak, amikor úgy érezték, hogy ezt követeli tőlük a haza szent ügye.

Hazafias diákok

⁸A diákokra von. adatok: Kegyesr. levéltár, Gruber György naplója; Horváth József naplója, Dalmady Győző: *Tanuló és jogászévek, Magyar Szemle*, 1893. 543. Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái*, Bp. 1891-1914. I-XIV., *Egy öreg honvéd emlékirataiból*, Új Ember, 1948. ápr. 25.

⁹Nemzeti Újság 1848. május 30.

A rendházak élete 48-ban

¹⁰Hist. Domus M. Szigethiensis 1849.

¹¹Kegyesr. levéltár. Horváth József naplója — Más rendházakra még: Epist. nostr.

A szabadságharc mozgalmaiban élénken részt vett a tanáraik példáján fellelkesült piarista diákság is.⁸ A forradalmi idők kegyes iskoláinak ifjúságát, melynek a reformkor piarista diákjainak szellemi termékei, Kossuth Hírlapja és Vas Gereben Népbárátja voltak a kedves olvasmányai, a nemzeti szellem, egy-egy győzelem a szabadságharc idején, egészen elkábította. A diákok sokszor maguk sem értették, hogy miért lelkesednek. Supka Antal, a veszprémi piarista gimnázium poetikai osztályának tanulója, a későbbi cisztercita apát meg is kérdezte 1848 májusában az egyik magyar órán tanáruktól, Raffay Jánostól, hogy mi az a szabadsajtó? Megtetszettek neki a divatos jelszavak, a dobpergés, a katonák büszke magatartása, s ezek hatására sokan csaptak fel honvéddnek az akkori idők piarista diákjai közül is.

A budai piarista gimnázium hatodik osztályából vonult be katonának Keleti Károly, a Statisztikai Hivatal későbbi igazgatója, s mint tüzér harcolta végig a szabadságharcot. A veszprémi gimnázium hatodik osztályának mind a 27 tanulója önként jelentkezett honvéddnek 1848 májusában. Amikor egyházi körök azzal vádolták a piaristákat, hogy az ifjúságot megrontják és féktelenségre nevelik, erről az ifjúságról írta Horváth Pius veszprémi tanár: „az ily ifjúság, mely a közel múlt napok mozgalmaiban oly nemesen viselte magát, dicsősége a hazának és a mi méltán irigylendő büszkeségünk”.⁹

Az otthonmaradt piaristák sem tudták magukat függetleníteni az eseményektől, ők is berne éltek az idők sodrában, s meggyőződésüket nem rejtették véka alá. A rendfőnöki levelezések, Gruber György rendfőnök, s még inkább Horváth József lévai tanár a kor hangulatára becses adatokat tartalmazó naplójegyzetei azt mutatják, hogy az egész rend benne élt a szabadságharc hangulatában. Nincs a szabadságharcnak olyan jelentős mozzanata, mely ne került volna be ezekbe a tisztán rendi érdekű események megörökítésére szolgáló feljegyzésekbe. Természetesen találunk egyéni reflexiókat is. Ilyenek Cseh Ferenc rektornak a kolozsvári Historia Domusba írt bejegyzései, melyek szerint „tolvaj csordának” nevezi az osztrák csapatokat „s az osztrák abszolutizmus hóhérainak” Puchnert és Urbant stb.

A rendházak élete nem lehetett nyugodt a harcok idején, mert mind a rendházakat, mind az iskolákat „hazánk jelen körülményei közt rendkívül nehéz szolgálatok alatt elbetegedett nemzetőrök és katonák részére foglalták le”.¹⁰ A piaristák ennek ellenére is „lelkes törekvéssel ápolták a reájuk bízott tanuló növendékeket. A tanodai szobák beteg s tanyázó katonaság számára elfoglalva tulajdon szobáikban adnak naponta leckéket; s habár a tábori mozgalmak, dob-, trombitazaj felveszik a lehangolt lakosok zaklatott kebelét, a derék tanárok dacolva Mars fenyegető fegyvereivel, Minerva aegise alatt kitartó türelemmel folytatják magasztos működésüket”.¹¹ A rendtagoknak akárhányszor ki kellett költözniük

még a házból is. Ilyenkor a városban valamelyik ismerősüknél húzódtak meg. Máskor kis szegénységüket kellett megosztaniok a beszállásolt katonasággal, étellel, itallal kellett ellátniok őket, s fűtött helyiségekről kellett gondoskodniok. A megszálló német csapatok kíméletlensége és embertelensége megrázó szavakat csalt a naplóíró tollára: „Kénytelenek vagyunk panaszainkat elfojtani, Damocles kardja fölöttünk! Talán majd üt a számolás órája; az igazságos Isten meghallgatja árva szolgálóinak kebelrázó jajveszékését, megéretteti büntető kezének súlyát azokkal, kik azt cselekedték, hogy sírnunk kellették. Vállaink roskadoznak a katonai kíméletlen vashatalom alatt! Szegény magyar hazám! Mily szomorú lett a te arcod! Szegény becsületes magyar nép, keserűen adóztál a hazádhoz való hű ragaszkodásért! De él még Isten az égben, ki az ártatlanok könnyeit és vércseppjeinek hullását számolja, ki ítéletet mond koldus király fölött... Ti, kik koldusok és házatlanok üldözésében örökítetek meg neveiteket, nem féltek-e, hogy jöhet idő, mikor senki sem vár reá, mely titeket látand idegen ház küszöbén koldulni, házatlanul, senkitől nem félve, senkitől nem szeretve? Átkozott leend, ki ha fáradtak lesztek, házába befogad, ha fáztok, tűzhelyéhez bocsát, ha meghaltok, eltemet. Átkozott leend a sír, mely csontjaitokat lenyeli, átkozott a fű, mely azon megte-rem és áldott az, mely paloták küszöbét fogja lepni!”

Sokan az élőszó varázsát, a szólás fegyverét állították a nemzeti ügy szolgálatába, mint Raffay János kalocsai igazgató is, aki Pakson lázító beszédet mondott. Cseh Ferenc házfőnököt, amikor Puchner tábornok elfoglalta Kolozsvárt 1848. november 23-án, gr. Kemény Sámuel, Filtsch János, Nagy Péter, Mósa József és Bodor Elek kolozsvári lakosokkal együtt túszként vitték el Nagyszebenbe a nyilvános fegyvergyakorlatokon való részvétele miatt.¹² A szászok a Római Császárhoz címzett fogadóba zárták őket, mert „más zárt helyeik, kaszárnyáik, kolostoraik, intézeteik hozzánk hasonló szerencsétlen magyar kezeseiktől már hemzsegték” — írja Cseh Ferenc a rendfőnöknek. A négy hónapig tartó fogság alatt sokat szenvedtek. „Ablakunk alatt fegyveres száször, ajtónk előtt egypár hasonló poroszló állott; ha az ablakon akartunk kinézni, főbelövással fenyegettek; ha a folyosóra mentünk szabadabb lélegzés okáért, puskaaggal, vagy szuronnyal, vagy golyóval kínáltak; hogy éjjel ne alhassunk, az örököt beállították a szobába s így örökös zörgés és csörtetéssel kínoztak; máskor, ha kedvök kerekedett, heten-nyolcan a szobánkba rohantak s nem volt oly gyalázat és piszok, mit a magyar névre nem szórtak volna.” Csak Bem közeledésének hírére javult valamit a sorsuk. A régi őreiket leváltották, s csak két polgárőr ügyelt fel rájuk. Kényelmetlen helyzetükből 1849. március 11-én szabadultak ki. Ekkor Bem csapatai megszállták Nagyszebent. Egy magyar huszártiszt beugratott a vendéglő udvarára, s nevükön szólította az ott internált foglyokat. Kemény Sámuel, őrei iránt való kíméletből, figyelmez-

¹²Országos Levéltár.
Helyt. Praes. 1850.n.
1219/Gg.; Kegyesr.
levéltár. For. 0-20. Fasc.
5.; Hist. Domus
Claudiop.

**A piaristák
meghurcolása 1849
után**

tette a huszártisztet, hogy mindnyájan itt vannak, akiket keres, jó bánásmódban részesültek, tehát ne bántsanak senkit. Cseh Nagyszébenből visszament Kolozsvárra, s átvette a házfőnökséget Hornyay Ambrustól, az ideiglenes házfőnöktől, minthogy azonban ismét el akarták fogni, júniusban Magyarországra szökött. A szabadságharc leverése után politikai kijelentései s politikailag súlyosan kompromittált egyénekké váló sűrű érintkezései miatt őt is elmarasztalták, s a tanítástól is eltiltották.

A meghurcoltatásban sok piarista osztozott még Cseh Ferencsel, mert őszinte magyar érzésüket, függetlenségi szellemüket bevitték a tantermekbe is, s ez újabb kellemetlenségeket, bebörtönzéseket tartogatott számukra. Alig került a főváros Windischgrätz hatálmába, már 1849. január 17-én éjjel fegyveres katonák jelentek meg a pesti rendházban, letartóztatták, és a katonai főparancsnokságra vitték Petlanovics Alajos tanárt. A következő napon Budára, a József-kaszárnyába szállították, ahol Czuczor Gergely volt a fogolytársa. Petlanovics ellen az volt a vád, hogy tanítás közben lázító kijelentéseket tett az ifjúság előtt. Március 6-ig tartották fogóságban. A vizsgálat eredményeképpen a budai cs. kir. hadrendőri központi bizottság eltiltotta a tanítástól, és meghagyta a rendkormányoknak, hogy „teljes megjobbításáig” a szentgyörgyi rendházban internálják.

Hasonló okok miatt tartóztatták le a budai piaristák közül Perlaky Lászlót 1849. február 20-án; a Verbőczy u. 9. sz. alatt lévő börtönbe került. Itt hallgatta ki március 7-én Leuzendorff Lajos százados hadbíró. Leuzendorff votum informativuma szerint Perlaky forradalmi szellemben nevelte tanítványait. Ezt bizonyítja, hogy 1848 decemberében a forradalmat dicsőítő dolgozatokat íratott velük, s retorikai előadása alatt is forradalmi mondatokat hozott fel példának.

1849. szeptember 19-én hirdették ki Perlaky előtt az ítéletet. Nyolc évi várfogságra ítélték.¹³ Az amnesztiarendelet értelmében 1850 júliusában Perlaky is kiszabadult.¹⁴ Hutter Antal rektora jelentése szerint október 1-én már meg is érkezett Tatára, de nem taníthatott, mert forradalmi érzelmei miatt örökre eltiltották az ifjúság nevelésétől.¹⁵

A meghurcoltatások, bebörtönzések nem tették óvatosabbakká a piaristákat, mert a nemzet ügyét a saját ügyüknek is tekintették. Ez világlik ki abból a hangulatváltozásból, melyet írásaikban megörökítettek, s mely teljesen azonos volt a magyarság szabadságharc-korabeli hangulatával. A teljes függetlenség kivívásán érzett öröm áthatotta a piarista rendet is. Ennek bizonyosságára Palotai József rendfőnök Buda elfoglalása után, május 24-én az egész rend nevében lelkeshangú hódoló iratot küldött Kossuthnak Debrecenbe. „Megadá valahára érni az isteni gondviselés — írja hódoló iratában —, hogy a nemzet ősi szabadsága és ünnepélyesen kimondott függetlenségének dicső kivívása után saját kebeléből származott füg-

¹³Hadi levéltár. Mil. Kriegsgericht. Pest, 1849, fasc. 2.n. 259.

¹⁴Hermann Egyed: *A magyar kat. papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*, 1932, Gödöllő, 100.

¹⁵Kegyesr. levéltár. For. 0-2. Fasc.22.

getlen kormánynak hódolhat, és teljes bizodalmon nyugvó készséggel tisztelheti azon törvényeket, melyek óhajtott eredménye a nemzeti közboldogság leend. — A nemzeti kormánynak őszintén hódolók és a törvények irányában tántoríthatatlan engedelmességet fogadók sorában siet a kegyes tanítórend kormánya is megjeleni. Teszi pedig ezt annál határozottabb akarattal, minél tisztábban van arról meggyőződve, hogy a nevelési pálya foglalkozásai, melyek pontos és lelkiismeretes teljesítése által a közboldogság tetteles előmozdításában, eddigi buzgalmához híven részt venni ezentúl is törekedendik, egyedül akkor hozhatnak kívánt gyümölcsöt, ha a kormánnyal minden közjóra való célzásban egyetértve őszintén tett ezenneli hódolást s a hazai törvények iránt fogadott tántoríthatatlan tisztelés vetendi meg alapját mind a szülőkre, mind a szeretett hazára nézve kiszámíthatatlan fontosságú működésének...”¹⁶

¹⁶Kegyesr. levéltár. Hiv. iratok., 1849. május 24. 40.

A nagy örömet azonban az orosz beavatkozás hírére ismét kétkedés váltotta fel. Az új fordulatra keserűséggel párosult bizakodás csendült ki Horváth József piarista naplójából is. „A jó Isten tudja, mikor és mily eredménnyel leend vége a rettenetes scénának. De sok vér elpatkzott immár egy család önkénye miatt! Az orosz óriási erejét használja az osztrák, de a magasztos lelkesedés, az igazságos ügy ellenszegül, s kivívja szabadságát a megbukott trón romjai felett; dicsőségesen helyeztetik vissza a Magyar őseitől öröklött vitéz nemzeti sorába.”

A fegyverletétel híre kétségbeesést szült a lelkekben. A hősi vállalkozás, a sikerek és kudarcok közben elszenvedett vér- és anyagi veszteség, a nagy erőfeszítések most egyszerre hiábavalóknak bizonyultak. A következő évtized előre sejtett bosszúja döbbenetes csendet parancsolt a magyarságra, s a jövő idők kérdéseinek özöne zúdult a nemzetre. A forradalomban való szereplése miatt halálra ítélt piarista rend az elkövetkező abszolutizmus idején is osztozott a magyarság sorsában. Kitartó, szívós küzdelmet folytatott a fennmaradásáért, s a magyarság jövőjébe vetett hittel, nem törődve az újabb üldözésekkel és bebörtönzésekkel, a magyar nyelv és szellem fellegvéraivá építette ki valamennyi iskoláját. Az összeomlaskor az országos hangulat hatása alatt álltak ők is, s rajtuk is erőt vett a pillanatnyi kétségbeesés. Az egész rend hangulatát örökítették meg a máramaroszigeti rendház *Historia Domusának* ezek a honfibúval teli, mélyen fájdalmas szavai: „...et sic Hungaria, quae legibus suis per annos 800 et ultra regebatur, facta est provincia subiugata” (s így Magyarország, amelyet nyolcszáz esztendőnél tovább saját törvényei szerint kormányoztak, most leigázott tartomány lett), az egész rend lelkületét tükrözték a már többször idézett Horváth József lévő piarista 1849. szeptember 19-én írt naplójegyzetei: „Mi lesz ezután? Mi történik a honvédekkel? Mi velünk? A jó Isten tudja; előttünk titok, mi a végzet könyvébe íratott.”